

Harm Stevens

De voc-galerij in het Rijksmuseum: een vroeg-modern bedrijf tentoongesteld

De Europese expansie is een van de interessantste en belangrijkste processen uit de wereldgeschiedenis van de laatste vijfhonderd jaar. Nederland heeft hierin een zeer voorname rol gespeeld, vooral dankzij de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) die van 1602 tot 1798 bestond.

Het beeld van de voc dat in de loop van de negentiende en twintigste eeuw in het leven is geroepen, is verre van eenduidig. Afhankelijk van tijdgeest en gangbare ideologie nam de Compagnie steeds een andere gedaante aan. Zo stelde de politiek-institutionele historiografie van de negentiende en vroeg-twintigste eeuw vooral belang in de opbouw van een koloniaal rijk. Juist in het tijdvak van de voc, die als handelsorganisatie niet gericht was op territoriale macht, vond men hiervoor weinig weerklank: over het algemeen overvleugelde het primaat van de handel de mogelijke bestuurlijke aanspraken van de voc. Naast dit imperialistische perspectief bestond een visie die uitging van liberale principes op economisch vlak. Het monopolistische karakter van de voc was deze liberale school een doorn in het oog.¹

Het trauma van de dekolonialisatie zorgde in de jaren vijftig en zestig voor een algemene sfeer van desinteresse voor onze koloniale geschiedenis, het tijdvak van de voc inbegrepen.² Was er wel sprake van aandacht, dan werd zij vooral ingegeven door kritiek op het fenomeen kolonialisme dat stond in het kwade daglicht van uitbuiting en onderdruk-

king van de gekolonialiseerde gebieden en plaatselijke bevolking. Ook de voc, die werd beschouwd als de bron van dit koloniale onrecht, werd hierin uiteraard betrokken. Het einde van de jaren zestig heeft een opleving van de academische belangstelling voor koloniale geschiedenis laten zien en sindsdien heeft de koloniale geschiedschrijving zich in Nederland ontwikkeld tot een van de meest dynamische takken van het historisch bedrijf. Binnen deze ontwikkeling is een verschuiving van perspectief waar te nemen: de traditioneel politiek-institutionele geschiedenis van de voc vond substantiële aanvulling in de langzaam maar zeker toenemende belangstelling voor de economische overzeese geschiedenis.³ Op academisch vlak resulteerde dit in aandacht voor de ondernemingsgeschiedenis van de voc, waarbij men zich vooral richtte op bedrijfsorganisatorische aspecten en de aard van de commercie van de Compagnie.⁴ De belangwekkende publicatie *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th century*, waar van 1968 tot 1987 door een team van Leidse historici aan is gewerkt, mag in dit verband niet onvermeld blijven.⁵ Zij bevat een schat aan kwantitatieve gegevens op demografisch, monetair en maritiem gebied, die aan een grondige analyse worden onderworpen. *Dutch-Asiatic shipping* markeert als zodanig het proces van 'ontideologisering' van de voc.

Achter het negatieve stereotiepe beeld van kooplieden/uitbuiters is – zo zou de huidige

Afb. 1. Anoniem, Gustaaf Willem baron van Imhoff (1705–1751), gouverneur-generaal van 1743–1750. Olieverf op koper, 110 x 92,5 cm (ovaal). Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. A 3780.

stand van zaken in het VOC-discours omschreven kunnen worden – de eerste multinationale handelsonderneming te voorschijn gekomen. De vroegste overzeese geschiedenis ligt beschut achter het Nederlandse staatskolonialisme van de negentiende en twintigste eeuw; tweehonderd jaar na de ondergang van de VOC lijkt het dan ook mogelijk om het prekoloniale tijdperk naar waarde te schatten. Het postkoloniale taboe op de VOC is gesneuveld, zo signaleerde het weekblad Elsevier dit jaar in een artikel met de veelzeggende titel *De VOC mag weer*.⁶ Verwijzend naar de recente grote publieke belangstelling repte de cover van het tijdschrift zelfs van een ‘VOC-rage’. De VOC heeft zich ontpopt als een van de populairste onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis en staat dientengevolge op het punt te verworden tot product dat men op aantrekkelijke wijze aan de man moet brengen. Nu de ‘ontideologisering’ van de geschiedenis van de VOC een feit is, is het gevaar aanwezig dat de ‘uitbating’ van deze geschiedenis begint.

De wens van het grote publiek dreigt het perspectief van de geschiedschrijving en de museale presentatie te gaan bepalen. Een dergelijk uitgangspunt kan voor een vertekening van de werkelijkheid zorgen en een onevenwichtig beeld doen ontstaan van de VOC; een beeld waarin al snel teveel nadruk komt te liggen op wat men de spectaculaire kant van de VOC-geschiedenis zou kunnen noemen: schipbreuk, ziekten en primitieve omstandigheden aan boord van de schepen. Het moge duidelijk zijn: de wijze waarop de VOC werd en wordt gepresenteerd, is altijd sterk bepaald – en vaak vertroebeld – door een zeker tijdsgebonden en daarom subjectief perspectief.

Met de nieuwe permanente opstelling over de VOC in de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum is gepoogd de bezoeker zo min mogelijk een perspectief op te leggen. Doelstelling is geweest de bezoeker zelf in staat te stellen zich een beeld van de VOC te vormen. Daarbij fungeerden uiteraard de in het museum aanwezige objecten, die door hun authenticiteit direct contact met het verleden mogelijk maken. De opstelling biedt geen afgerond beeld dat zich laat omschrijven als een verhalende geschiedenis van twee eeuwen VOC, maar toont een aantal momentopnamen uit de geschiedenis van VOC aan de hand van historische objecten.

De VOC-galerij bestaat uit drie onderdelen. Een serie portretten van gouverneurs-generaal, zeventien vitrines met aan de VOC gelieerde voorwerpen en twee video-presentaties die elk een deelaspect van het bedrijf behandelen.

Portretten van gouverneurs-generaal

De elf portretten van belangrijke gouverneurs-generaal uit het VOC-tijdperk zijn onderdeel van een serie die alle Nederlandse gouverneurs-generaal van Oost-Indië (van de vroege zeventiende eeuw tot de Japanse bezetting in 1942) omvat. Tegenover de geringe kunsthistorische waarde van de schilderijen staat het historische belang van de voorstelling: de geportretteerde had als hoogste gezagsdrager in Batavia grote invloed op het overzeese beleid van de VOC (afb. 1).⁷ De collectie als geheel vormt een historisch

monument, dat getuigt van de continuïteit van de Nederlandse aanwezigheid in Azië.⁸ De geselecteerde portretten die in de voc-galerij zijn te zien, brengen enige chronologie aan in de twee eeuwen die de geschiedenis van de voc bestrijkt. Per schilderij wordt ingegaan op de persoonlijke achtergrond van de geportretteerde gouverneur-generaal en het beleid dat hij tijdens zijn ambtsperiode voorstond. De elf tentoongestelde portretten vormen zo een kapstok waaraan belangrijke tijdvakken uit de politieke, militaire en institutionele geschiedenis van de voc zijn opgehangen.

Na een onzeker bestaan tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië en de daarop volgende jaren is de serie portretten naar Nederland verscheept; in 1950 kwam zij toe aan het Rijksmuseum. Door het officiële karakter van de portrettencollectie, strookt deze met de aard van voc-verzameling die zich vanaf het einde van de vorige eeuw in het Rijksmuseum bevindt: een verzameling van voorwerpen die vooral uit het bezit van de Compagnie zelf en de stadhoudelijke collectie afkomstig is. Het belang van die verzameling staat buiten kijf, maar door haar officiële aard roept zij een eenzijdig beeld op van de voc. Vooral de politiek-institutionele en militaire, overzeese geschiedenis komt erin tot uiting.⁹ Een presentatie louter op grond van de oude voc-verzameling van het Rijksmuseum zou voorbijgaan aan de ontwikkeling die het voc-onderzoek heeft doorgemaakt van een traditioneel politiek-institutionele geschiedenis naar een geschiedenis van de voc als handelonderneming. Daarom heeft het Rijksmuseum er vanaf de jaren zeventig naar gestreefd de bestaande voc-collectie uit te breiden. Onderwaterarcheologie is daarbij van grote betekenis geweest.

Onderwaterarcheologie

Als eerste instituut in Nederland heeft het Rijksmuseum een actieve belangstelling aan de dag gelegd voor onderwaterarcheologie en vondsten uit gezonken Oost-Indiëvaarders voor het museum verzameld. Deze initiatieven zijn niet alleen gericht geweest op de verwerving van wrakvondsten; ze bestrijken het volledige wetenschappelijke terrein van de

Afb. 2. Drukletters, gevonden in het wrak van de 'Hollandia' (1743). Letterspijs. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nrs. H1329, H1599.

onderwaterarcheologie. Het Rijksmuseum is betrokken geweest bij opgraving, conservering en catalogisering van vondsten. In de loop der jaren heeft dit geresulteerd in het verschijnen van een aantal wetenschappelijke publicaties met medewerking van het Rijksmuseum.¹⁰ Al in 1980 organiseerde de afdeling Nederlandse Geschiedenis onder de titel 'Prijs de zee' een eerste tentoonstelling van vondsten uit Oost-Indiëvaarders.

Op grond van deze veelomvattende betrokkenheid is een onderzoeksmethode ontwikkeld, die het mogelijk maakt archeologische vondsten te presenteren als informatiedragers die ons kennis verschaffen over het verleden. Daarbij wordt uitgegaan van het gegeven dat iedere Oost-Indiëvaarder met haar uitrusting een samenhangend uit verschillende voorwerpen en materialen bestaand geheel vormt. Binnen dit geheel had ieder afzonderlijk voorwerp een bepaalde functie. Daarom moet de archeologische analyse en interpretatie van een voc-wrak geschieden op grond van reconstructie van de oorspronkelijke samenhang van het geheel van iedere afzonderlijke Oost-Indiëvaarder.¹¹

Vervolgens geldt als uitgangspunt dat een Oost-Indiëvaarder beschouwd moet worden als een product van het voc-bedrijf: de schepen zijn immers gebouwd en uitgerust door de Compagnie. Een scheepswrak vertegenwoordigt in dat opzicht zowel een materiële fenomeen in de vorm van de objecten, als een historisch fenomeen dat voortkwam uit de organisatie van de voc. Tegen deze achtergrond is een zeer belangrijk aspect van het onderzoek naar voc-schepen de verhouding

Afb. 3. Journaal van de opperboekhouder van de Kamer Amsterdam van de voc, 30 juni 1743. Algemeen Rijks-archief, 's-Gravenhage, sign. VOC 7153.

In Amsterdam Doy 30 Juny 1743,

819

570	Pr Transport lust F ^o 818	37000	335 713
246	14 Juny Pieter de La Court volghende de boord van de 204	5000	
247	26 Dito Jacob van Oostduynen 205	6000	
246	21 Dito Pieter de La Court 206	5000	
			53000
			388 713
de naargenoemde aan de Ontfangers Gts 566535 2			
over de voer alle de in de maand Juny afdel volghende de boord van de 1743			
121	Arbeidsloonen bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	1705 15	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	333 8	2 039 3
121	Barter behoeften bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743		1640 18
122	Behoeften voort Scheepvolk bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743		157 10
127	Cajuyts behoeften bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	454 8	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	126 14	5 81 2
128	Tourlagien van verkogte Retouren bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743		1595 10
129	Diverse Coopmanschappen en behoeften voor Indien bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	1587 6	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	901 19	2 489 5
130	Fuslagien bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	1900 10	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	211 1	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	364 10	
	bet den aultouw Gulde in de maand Juny tot 15 Juny 1743 incluyt alle de van de 1743	407 17	2 883 18
	Transportere op F ^o 820		11 307 6

Afb. 4. Titelblad catechismus, 1746. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG 1992-14.

CATECHISMUS

OF

Onderwyfing in de waare Christelyke Gods-
dienft volgens Vragen en Antwoorden

door Laft van

ZYN HOOG EDELHEYT den
HOOG EDEL GEBOOREN HEER

**GUSTAAF WILLEM
BARON VAN IMHOFF**

*Gouverneur Generaal van Nederlands In-
dië &c, &c, &c.*

Te BATAVIA

Gedrukt door HARMANUS MULDER
Drucker der Ed. Maatschappye 1746.

تعلیم لرین المسیحی

ای این

قشجارن

آیم مسیحی

آقس جالن سوال دان جواب

آقس تبینه

قون بیغ امنه بخشاوان

پورنتاف ویلم جبارن فن امهوف

پورندور جنرال د اندریا این

دیندری بناوچه

ترتیر اوله هرمانوس ملدری فنرا کشتی

* قاهن ۱۷۴۶

tussen archeologische bronnen en historische schriftelijke bronnen. Omdat zowel het schip en haar uitrusting als de administratie afkomstig zijn uit hetzelfde bedrijf, is het goed mogelijk een nauw verband te leggen tussen materiële bronnen en schriftelijke bronnen, die in archieven zijn bewaard. De *real life data* van de archeologie bieden nieuwe invalshoeken voor historisch onderzoek, terwijl historische documenten uit de voc-administratie nieuwe criteria verschaffen voor archeologische interpretatie.¹² De voc-opstelling is voor een deel het resultaat van de bovengenoemde onderzoeksmethode.¹³ Maar tegelijkertijd is de opstelling een afspiegeling van deze onderzoeksmethode. De bezoeker wordt namelijk in staat

gesteld de onderzoekspraktijk van de historicus/archeoloog te volgen. *In concreto* uit zich dat in de wijze waarop de voorwerpen zijn gepresenteerd. De materiële overblijfselen bevinden zich in vitrines waarnaast panelen zijn opgehangen waarop relevante historische documenten zijn gereproduceerd. Dit zijn zowel schriftelijke bronnen als iconografische bronnen uit de voc-tijd. De getoonde voorwerpen worden op die manier in de historische context van het voc-bedrijf geplaatst en verschaffen als materiële bron op hun beurt informatie over de voc (afb. 2-4).¹⁴ Het archeologisch onderzoek naar Oost-indiëvaarders richt zich op de kern van voc-onderneming. Goed beschouwd is de Compagnie immers eerst en vooral een transport-

Afb. 5. Onderdelen van een brandspuit die gevonden zijn in het wrak van de 'Hollandia' (1743). Koper, leer. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nrs. H771, H649, H1271B, H1271C, H1271A, H1197, H233, H584, H2958, H1921, H2999, H1730.

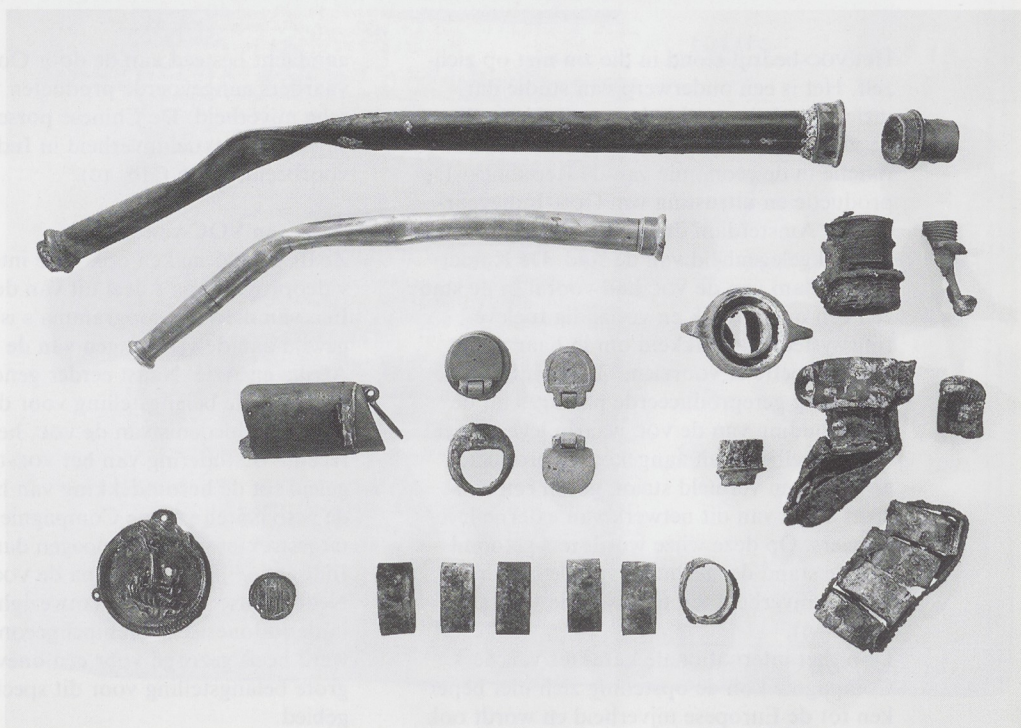
onderneming geweest, die producten van Azië naar Europa en – in mindere mate – vice versa vervoerde. Daarnaast speelde de VOC in het inter-Aziatische transport een rol van cruciaal belang. De vloot van de VOC vormde het instrumentarium dat een veelzijdig handels- en transportbeleid mogelijk maakte.¹⁵ Archeologisch onderzoek en de tentoonstelling van vondsten uit Oost-Indiëvaarders sluiten daarom aan bij de eerder geconstateerde wetenschappelijke belangstelling voor de ondernemingsgeschiedenis van de VOC.¹⁶ Aan de door de historische wetenschap gegenereerde, meer algemene kennis over de ondernemingsgeschiedenis van de VOC, voegen de tentoongestelde voorwerpen een extra dimensie toe: ze geven een beeld van het functioneren van het bedrijf op alle-daags niveau.

Iedere vitrine geeft een, weliswaar per definitie fragmentarisch, maar direct en tastbaar beeld van de maritieme en commerciële praktijk van de Compagnie. De materiële overblijfselen vormen samen met de archivalia

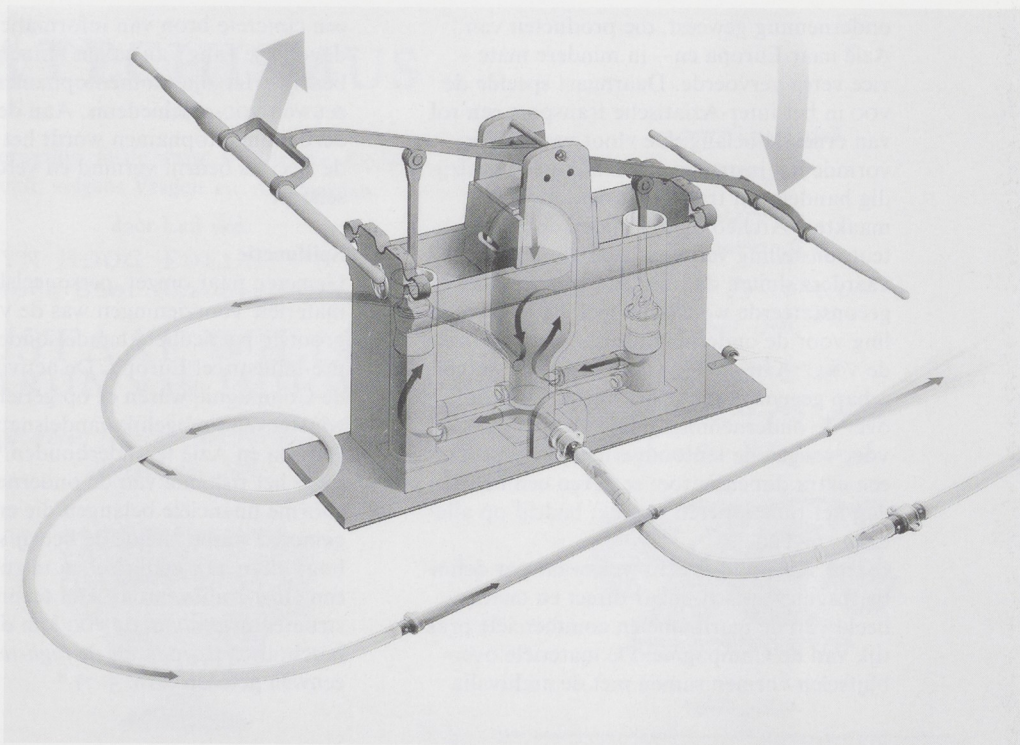
een concrete bron van informatie over de dagelijkse gang van zaken binnen het VOC-bedrijf. Het zijn momentopnamen uit twee eeuwen VOC-geschiedenis. Aan de hand van deze momentopnamen wordt het beeld van de VOC als bedrijf verfijnd en verder aangescherpt.

Spilfunctie

Gemeten naar omzet, personeelsbestand¹⁷ en materiële voorzieningen was de VOC de grootste particuliere handelsonderneming in pre-industrieel Europa. De activiteiten van de Compagnie waren er op gericht om een zo winstgevend mogelijk handelsnetwerk tussen Europa en Azië te onderhouden.¹⁸ Juist vanwege het riskante van de onderneming en de enorme financiële belangen die ermee gemoeid waren, stelde de bedrijfsleiding zeer hoge eisen aan materieel en uitrusting van een Oost-Indiëvaarder. Het technologisch instrumentarium van de VOC kan dan ook beschouwd worden als de *high-tech* van drie eeuwen geleden (afb. 5-7).¹⁹

Afb. 6. Reconstructie van een brandspuit. Tekening Paul Maas, 1994. Rijksmuseum, Amsterdam.

Het voc-bedrijf stond in die zin niet op zichzelf. Het is een onderwerp van studie dat inzicht biedt in een breder terrein dan alleen de voc. De Compagnie vervulde een spilfunctie in de economie van de Republiek. De productie en uitrusting van Oost-Indiëvaarders in Amsterdam droeg bij aan de welvaart en werkgelegenheid van de stad. De Kamer Amsterdam van de voc had vooral in de stad zelf een omvangrijk en veelzijdig toeleveringssysteem ontwikkeld om in haar materiële behoefte te voorzien.²⁰ Een aantal in de opstelling gereproduceerde passages uit de boekhouding van de voc waarin leverancier en hoeveelheid van aangekochte producten en goederen vermeld staan, geven een concreet beeld van dit netwerk van externe leveranciers. Op deze wijze wordt iets getoond van de stand der techniek van de Nederlandse nijverheid ten tijde van de voc (afb. 8–9).²¹

Door het internationale karakter van de Compagnie kon de opstelling zich niet beperken tot de Europese nijverheid en wordt ook

aandacht besteed aan de door Oost-Indiëvaarders aangevoerde producten van Aziatische nijverheid. De Chinese porseleinfabricage en de textielnijverheid in India zijn daar voorbeelden van (afb. 10).²²

Atlas van VOC-vestigingen

Zoals gezegd maken ook twee interactieve videoprogramma's deel uit van de opstelling. Een van die videoprogramma's is volledig gewijd aan de vestigingen van de voc in Afrika en Azië. Naast eerder genoemde toenemende belangstelling voor de ondernemingsgeschiedenis van de voc, heeft de recente bestudering van het voc-tijdperk geleid tot de herontdekking van het feit dat de activiteiten van de Compagnie een veel uitgestreker gebied besloegen dan alleen Indonesië.²³ Het feit dat na de voc-tijd de Nederlandse overzeese aanwezigheid alleen in de Indonesische archipel gecontinueerd werd heeft gezorgd voor een onevenredig grote belangstelling voor dit specifieke gebied.

Afb. 7. Journaal van de opperboekhouder van de Kamer Amsterdam van de VOC, 31 januari 1743. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, sign. VOC 7153.

In Amsterdam Afs 31 January 1743,

667

24 9 121 2006 14 330469 4

121 237 237 *adu Jacob quelen buigh voor 96 quelen buigh*

803 13

238 238 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

2669 8

239 239 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

2000

240 240 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

600

241 241 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

274 12

242 242 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

194 11

158 *Vellewaryen*

9430 10

243 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

3406 2

244 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

341 14

245 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

2000 8

246 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

49 2

160 *Vleesch*

6297 6

247 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

1824 10

248 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

1066

249 *adu bierbe in M. brabant alindum, voor 7*

1362

4252 10

161 *Jostelen getrocken uyt Indien*

Transportere op No 660

350457 10

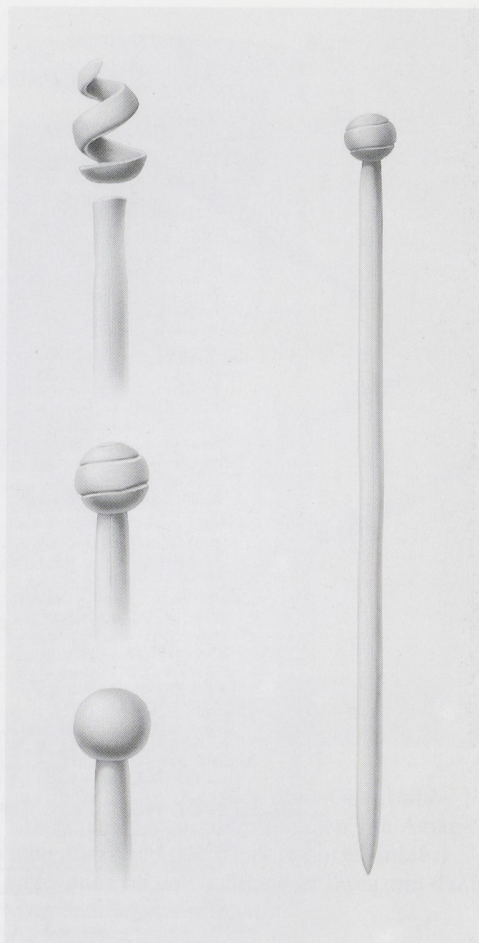

De Nederlandse overzeese geschiedenis is geen continu verhaal, maar valt in feite uiteen in twee tijdvakken die zich op een aantal punten van elkaar onderscheiden: de zeventiende en achttiende eeuw, het tijdperk van de *voc*, en de negentiende en twintigste eeuw, het tijdperk van het Nederlandse staatskolonialisme. Een van de punten van onderscheid is de omvang en aard van overzeese aanwezigheid. Tegenover de geleidelijke territoriale vestiging van het Nederlandse gezag in Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw, staat de wereldwijde expansie die zich in de zeventiende en achttiende eeuw voltrok. Het zogenaamde *seaborne empire* dat de *voc* stichtte, strekte zich uit langs de kusten van Afrika en Azië, van Kaapstad tot Decima en van Mocha aan de Perzische Golf tot de Molukken. Maar, zoals is opgemerkt: *This expansion was worldwide, but superficial. It was a realm of lines and dots, without great territorial claims.*²⁴ Een netwerk dus van concessies, handelswegen en handelsposten waartussen bovendien onderling grote verschillen bestonden.

Tijdens de voorbereiding van de *voc*-opstelling is door de Afdeling Nederlandse Geschiedenis een inventarisatie verricht van deze *voc*-vestigingen. Op grond van vermeldingen in historische bronnen bleken zo'n 300 overzeese vestigingen geregistreerd te kunnen worden. Onderdeel van dit onderzoek was een onderzoek naar de zeventiende- en achttiende-eeuwse afbeeldingen van alle *voc*-vestigingen. Daarbij is geput uit verschillende collecties in Nederland.²⁵

Dit onderzoek heeft geresulteerd in de totstandkoming van een 'atlas van *voc*-vestigingen'. In de vorm van een interactieve video is vrijwel het gehele handelsnetwerk dat de *voc* onderhield in kaart gebracht en wordt de bezoeker informatie verschaft over de afzonderlijke handelsposten. De afbeeldingen die te zien zijn getuigen van grote onderlinge verschillen tussen de *voc*-vestigingen: in het ene geval een zeer bescheiden kantoor, in het andere geval een solide bolwerk van Europese macht.

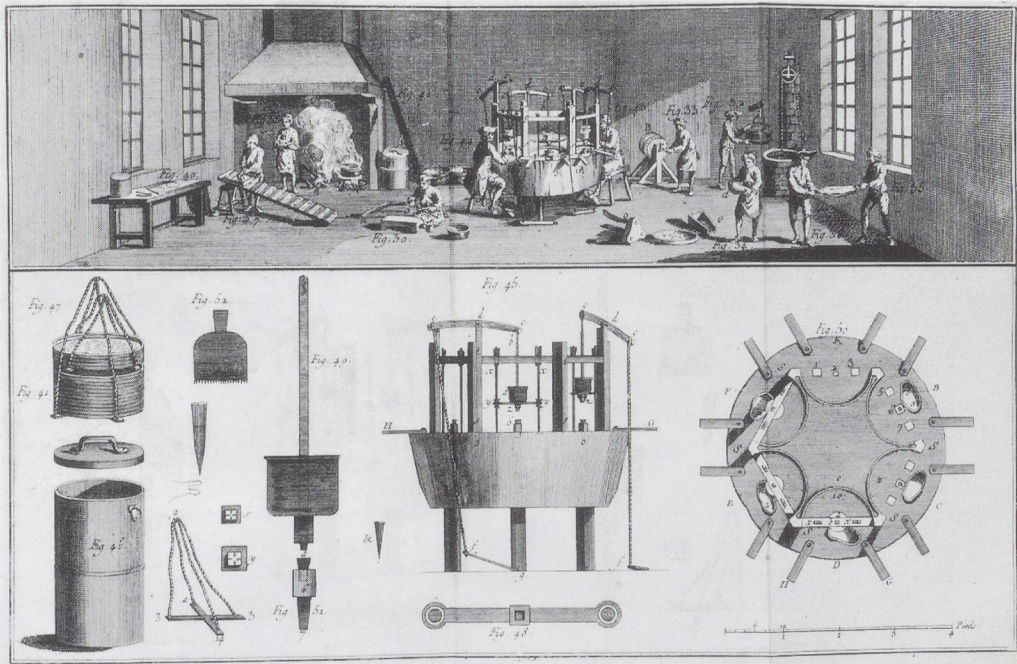
Afb. 8. Reconstructie van een speld. Tekening Eric van Rootselaar, 1994. Rijksmuseum, Amsterdam.

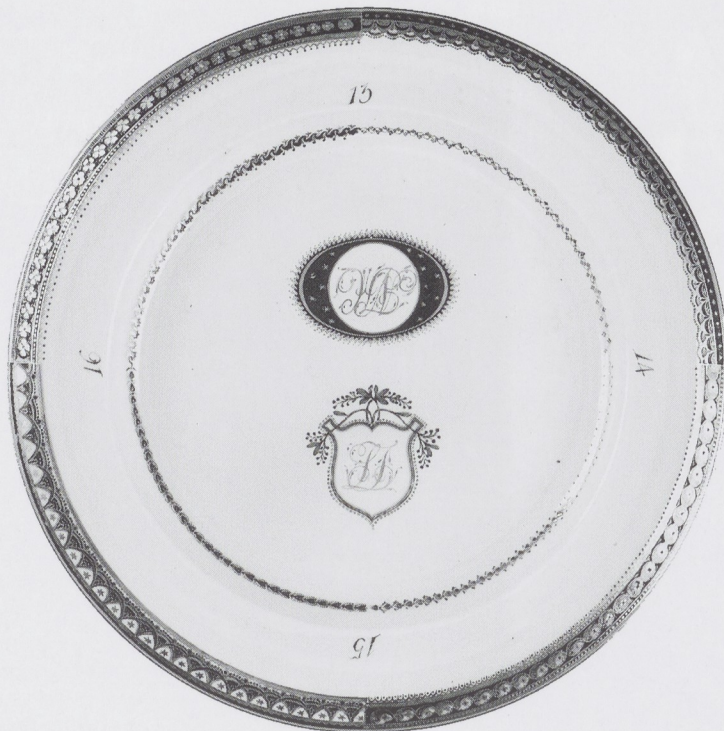
Industrieel complex

De *voc* bouwde haar schepen in eigen beheer. In de zes Nederlandse steden waar de Kamers van de Compagnie gevestigd waren, beschikte het bedrijf over scheepswerven. Hier liepen in de periode 1602–1795 zeker 1461 en waarschijnlijk 1581 retourschepen van stapel.²⁶ De Kamer Amsterdam heeft met 728 retourschepen 50% van die totale *voc*-vloot geleverd.²⁷ Vanaf 1661 was de Amsterdamse *voc*-werf gevestigd op het eiland Oostenburg, een industrieel complex dat zijn weerga niet kende. Naast de opslag van goederen, concentreerde de Kamer Amsterdam hier al haar activiteiten op het gebied van scheepsbouw en scheepsuitrusting. Tegen het einde van de

Afb. 9. Een knopenatelier in de tweede helft van de achttiende eeuw. Gravure uit: Diderot en d'Alembert, *Encyclopédie des arts et des métiers*, planches, dl 4.

Afb. 10. Porseleinen patroonbord met voorbeelden van randdecoraties en monogram cartouches, achttiende eeuw. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NM 13506.

Afb. 11. De maquette van de Amsterdamse VOC-werf op Oostenburg. Rijksmuseum, Amsterdam.

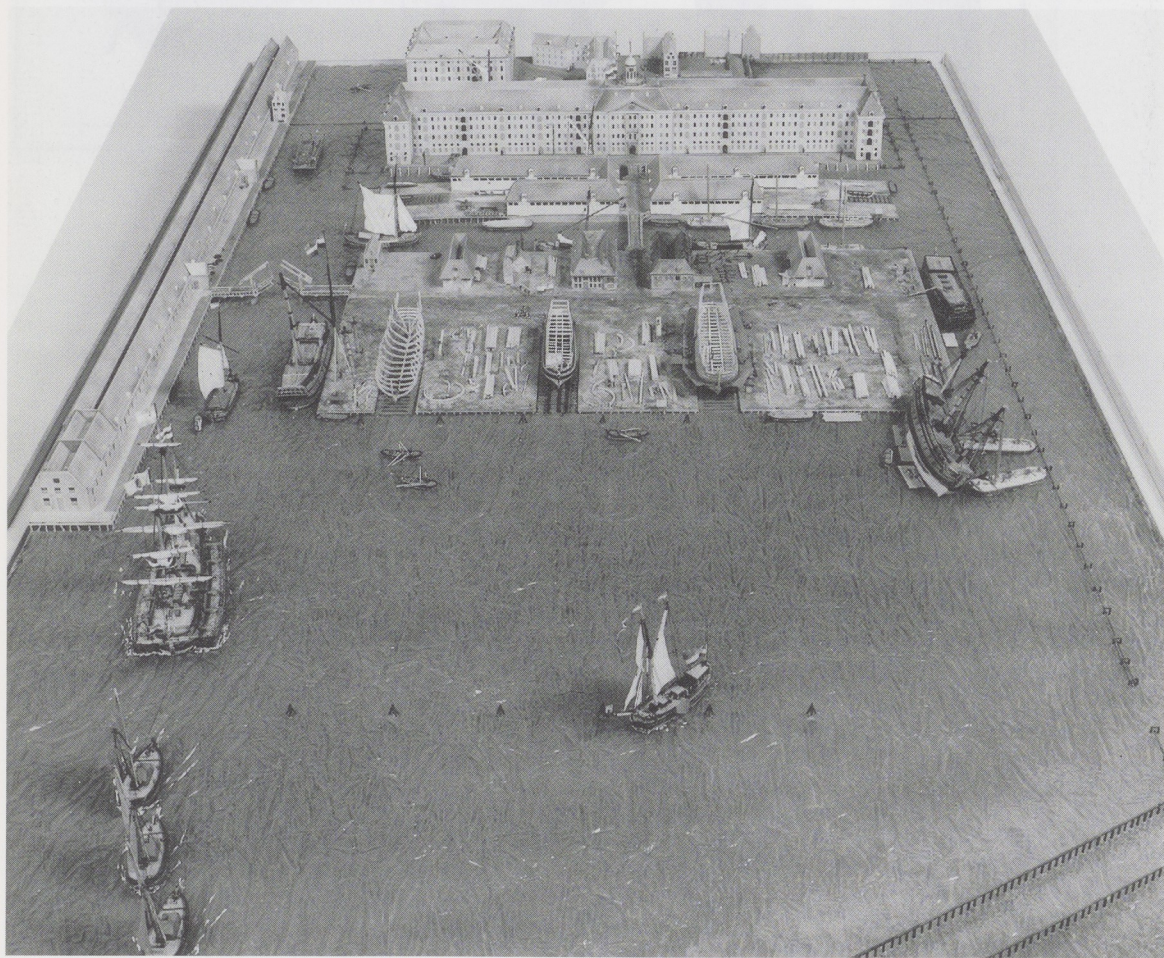
achttiende eeuw waren er zo'n 1300 arbeiders werkzaam. De werf was een uitgesproken multifunctioneel bedrijf; een verzameling van zelfstandig werkende afdelingen, die ieder een deel van de bouw en uitrusting van een VOC-schip voor hun rekening namen. In bouw en uitrusting van de schepen zijn de kiemen van bedrijfsvoering aanwezig die later in het industriële tijdperk algemeen ingang vonden.

Op de VOC-galerij is een maquette te zien van de VOC-werf op Oostenburg (afb. 11). Zij geeft de toestand uit het midden van de achttiende eeuw weer. Met behulp van een interactief videoprogramma wordt de bezoeker in staat gesteld een rondgang te maken over de

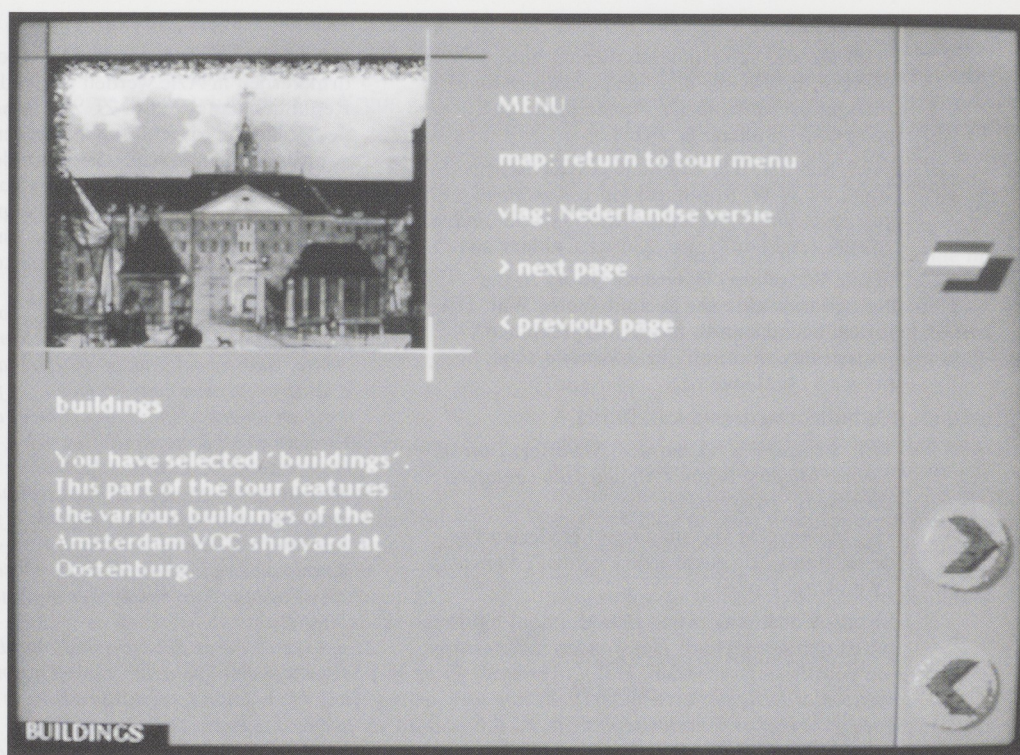
werf. Er wordt uitleg gegeven over de verschillende stadia van bouw en uitrusting van VOC-schepen (afb. 12).²⁸

Besluit

Tentoongestelde voorwerpen in een historische opstelling dienen vaak als illustratie van een bepaald verhaal. Een verhaal, dat meestal gebaseerd is op het beeld van het verleden zoals dat door de historische wetenschap in het leven geroepen is. De getoonde voorwerpen vormen dan de bevestiging van dat beeld. Museum en bezoeker reiken elkaar als het ware de hand: het museum biedt ruimte aan voorwerpen die de bezoeker kan herkennen tegen de achtergrond van het ver-

Afb. 12. Schermopbouw van interactief videoprogramma over de Amsterdamse VOC-werf Oostenburg. Rijksmuseum, Amsterdam.

haal dat wordt overgebracht of op grond van al aanwezige kennis. Het object staat bij die wijze van presenteren in dienst van het verhaal; historische voorwerpen vervullen de rol van voetnoot bij de geschiedenis.

De VOC-opstelling in het Rijksmuseum gaat uit van een fundamenteel andere wijze waarop materiële overblijfselen kunnen worden gepresenteerd. Niet als illustratie van een verhaal, maar als bron van kennis over het onderwerp waaraan ze gelieerd zijn: in dit geval de VOC. Het historisch museum is hier een plek waar aan de wetenschappelijke literatuur die over de VOC bestaat, iets kan worden toegevoegd. De objecten *an sich* maken het mogelijk te komen tot een verruiming van onze kennis van de geschiedenis van het VOC-bedrijf. Een afgerond beeld van deze geschiedenis is dan ook geen doel op zichzelf; de VOC-opstelling biedt een vertrekpunt van waaruit elke bezoeker de geschiedenis van de VOC zelf kan invullen.

Door de bestudering van de praktische, alledaagse gang van zaken binnen het VOC-

bedrijf kan de Compagnie als voorbeeld dienen voor de Nederlandse rol in een groter proces in de geschiedenis, namelijk de modernisering van de wereld. De materiële overblijfselen bevatten alle elementen van de aanloop naar het industriële tijdperk, zoals die in de zeventiende en achttiende eeuw in Nederland zichtbaar werden. Juist in dat opzicht heeft de VOC een cruciale rol gespeeld in de Nederlandse geschiedenis.

Noten

¹ C. Fasseur, 'Koloniale mythen en hun makers', in: *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen*, Amsterdam 1995, pp. 252–273, aldaar p. 252.

² G.J. Schutte, 'De koloniale geschiedschrijving', in: W.W. Mijnhardt (ed.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945*, Utrecht 1983, pp. 289–310, aldaar 293.

³ H.L. Wesseling, 'Overseas History in the Netherlands after the Second World War. Historical backgrounds, modern development, present-day situation', in: *Itinerario* 1994, nr 2, pp. 97–115, aldaar 104.

⁴ Schutte, *op.cit.* (noot 2), p. 109.

⁵ J.P. Bruijn, F.S. Gaastra, I. Schöffner, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries*, Den Haag, 1979–1987.

⁶ R. Meijer, 'De voc mag weer! Nederland en de aanhoudende zucht naar de Oost', *Elsevier* 17 juni 1995, p. 26.

⁷ Rudy Kousbroek vroeg zich af, nadat hij de portretten gezien had: *Hoe konden zulke mensen [de gouverneurs-generaal, HS] ... tevreden zijn met een officiële portretgallerij die nog niet goed genoeg was voor een schiettent*. R. Kousbroek, 'De plaatijzeren broek', in: *Het Oost-Indisch kampsyndroom, Anathema's* 6, Amsterdam 1992, pp. 25–31, aldaar 28.

⁸ Op het moment van schrijven de nog te verschijnen publicatie van J.G. Wessels Boer, *De aflijvige heren. Portretten van de Gouverneurs Generaal van Nederlandsch Indië, stille getuigen van ruim drie eeuwen Nederlands koloniaal verleden in Zuid-Oost Azië* (typoschrift).

⁹ Voorwoord door S.H. Levie in: *Prijs der Zee. Vondsten uit wrakken van Oost-Indiëvaarders*, Amsterdam 1980, p. 2.

¹⁰ Voorbeelden daarvan zijn: *Prijs der zee* (noot 9); C.L. van der Pijl-Ketel (ed.), *The ceramic load of the 'Witte Leeuw' (1613)*, Amsterdam 1982; en J. Gawronski, B. Kist en O. Stokvis-van Boetzelaer, *Hollandia compendium. A contribution to the history, archeology, classification and lexiconography of a 150 ft Dutch East Indiaman (1740–1750)*, Amsterdam 1992.

¹¹ Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), pp. 18–19.

¹² Deze integratie van archeologisch en historisch onderzoek is op voorbeeldige wijze toegepast in de dissertatie van J. Gawronski, *De Hollandia en de Amsterdam: twee schepen en een bedrijf. Organisatie en materiële cultuur van de VOC in Amsterdam in de jaren 1740–1750*, Amsterdam 1993.

¹³ Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), p. 15.

¹⁴ Zie afb. 2: De benodigdheden voor de voc-drukkerijen in Azië werden grotendeels uit de Republiek aangevoerd. Zo zijn in het wrak van de 'Hollandia' overblijfselen van een zending voor de Seminariedrukkerij gevonden. Door de ondergang van het schip in 1743 kon de drukkerij pas een jaar later worden geopend. Behalve drukletters van het type romein – de gebruikelijke westerse letters – bleken Arabische letters aan boord te zijn.

Zie afb. 3: Transcriptie: *Diverse coopmanschapen en behoeften voor Indien bet. aen Arent Smits, voor 2 boekdrukkersparssen a f 220,-, 2 korgeer steenen metbacken etc: a f 30,-: 1 eijken looghback met loot bekleet a f 50,- t stuk; 20 3/4 lb kopere linien a f 3,- 1 root kopere ketel om boekdrukkersolij te branden weegt 110 £ a 20 st. 't £, 30 vaten dubbeld gebrande swartsel in 2 oxhoofden a f 35,-: 't oxhoof, 2 amen lijn olij a f 37 1/2,-; d'aam en diverse andere boekdrukkers gereetschappen tot verscheide prijzen sonder kortingh no. 56 f 1587.-*

Bet: aen Voskes & Clerk, voor 326 £ druckletters augustijn Romijn, a 11; 342 1/2 £ garmant Romijn a f 15 en 310 1/2 £ augustijn Maleijts a 30 st. 't £. sonder kortingh no. 57 f 901.19.-

De Amsterdamse drukpersbouwer Arent Smits levert de voc twee drukpersen samen met 2 korgeersteinen met backen (platte stenen waarop de zetter een gezette tekst kon corrigeren). Verder een looghback, een met lood beklede bak om de vorm met gezette letters te reinigen, en kopere linien, waarmee men teksten met lijnen, zoals tabellen, zette. Ook verkocht hij ingrediënten voor het maken van drukinkt, namelijk lijnolie en zwartsel, en een koperen ketel om deze in te branden. Drukletters voor het zetwerk kocht de voc van een ander bedrijf, Voskes en Clerk: de augustijn Romijn (12 punts-formaat), de kleinere garmant Romijn en de augustijn Maleijts, een Arabisch lettertype.

Zie afb. 4: In 1746 drukte de voc in Batavia zijn eerste grote Maleistalige publicatie. Het was een catechismus, gemaakt in opdracht van gouverneur-generaal Van Imhoff. Tot het moment dat de drukkerij in Batavia over dergelijke letters beschikte, liet de voc Maleistalige catechismussen, bijbel- en psalmvertalingen in de Republiek drukken en vandaar naar Batavia verscheppen. Het gebruik van Arabische lettertypen zorgde ervoor dat teksten gelezen konden worden door de grotendeels islamitische Indische bevolking. Dit was voor de voc van belang met het oog op bestuur, onderwijs en kerstening.

¹⁵ Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), p. 20. In totaal vonden er gedurende het bestaan van de VOC 4789 vaarten op Azië plaats, tegenover 3401 zogenaamde retourvaarten; Bruijn e.a., *op.cit.* (noot 5).

¹⁶ Gawronski, *op.cit.* (noot 12), p. 1.

¹⁷ In het midden van de achttiende eeuw waren er zo'n 3000 compagniesdienaren op de kantoren, werven en pakhuizen in Nederland in dienst, 25.000 mensen, onder wie veel slaven, waren in dienst van de VOC werkzaam op de overzeese continenten en nog eens 12.000 lieden op de handelsvloot; Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), pp. 6-7.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 6-7.

¹⁹ Zie afb. 6: In 1678 besloten de Heeren XVII om de door Jan en Nicolaes van der Heyden uitgevonden brandspuit op de schepen te beproeven. Tot het einde van de achttiende eeuw werden aan alle VOC-schepen brandspuiten meegegeven. Deze dienden niet alleen om brand te blussen, maar ook om het dek schoon te spuiten en de zeilen nat te spuiten zodat deze de wind beter opvingen.

Een belangrijke ontwikkeling was dat in de brandspuitfabriek machines in serie werden gebouwd. Sommige onderdelen van de brandspuit, zoals de slangkoppelingen, werden in brons gegoten. Dit gebeurde steeds met dezelfde mallen, zodat onderdelen verwisselbaar werden. Dit was nieuw: standaardisatie en serieproductie werden nog nauwelijks toegepast in de nijverheid.

Zie afb. 7: Transcriptie: *Bet. aen Pieter en Wijbrand Alménium voor 7 middelbare houtebaks slanghbrandspuijten om sloop te gebruiken, ieder voorsien met 18 voeten suijsbuis, 80 voeten leere spuijt- slangh en verder toebehooren a f 370.- 't stuck, 123 lb. geprepareert smeer tot de slangen en buijsen a 12 stuivers 't lb. en vaatenjens en onkosten, sonder kortingh no. 932 f 2669:8:-*

In 1728 namen Pieter en Wijbrand Alménium het bedrijf van de erven Van der Heyden over. Zij leverden brandspuiten aan de VOC. Iedere spuit was voorzien van 6 meter aanzuigslang, 25 meter spuitslang en een hoeveelheid ledervet voor onderhoud van de slangen.

²⁰ Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), p. 11.

²¹ Zie afb. 8: In het wrak van de 'Amsterdam' (1749) is een grote hoeveelheid spelden van verschillende formaten aangetroffen. Deze tekening toont aan dat de kop als een soort schil op de speld bevestigd is.

Zie afb. 9: Op deze afbeelding uit de *Encyclopédie*

Zie afb. 9: Op deze afbeelding uit de *Encyclopédie des Arts et Métiers* van de Franse wetenschappers Diderot en d'Alambert is het apparaat te zien waarmee zes man tegelijk koppen op koperen spelden kunnen slaan. De arbeiders bedienen een pedaal dat een hamer aanstuurt. Met enkele klappen slaat men de losse kop muurvast op de speld. Eén arbeider haalt het aantal van 20 koppen per minuut. Ook de Schotse econoom Adam Smith besteedde in zijn boek *An Inquiry into the Wealth of Nations* aandacht aan de spectaculaire productiviteitsstijging die in de speldenmakerij gerealiseerd werd dankzij de ver doorgevoerde arbeidsdeling.

²² Zie afb. 10: Dankzij dit soort patroonborden, maar ook bijvoorbeeld met behulp van tekeningen, lukte het de VOC in de achttiende eeuw, evenals andere Europese handelaren, het porselein in China te laten produceren in overeenstemming met de smaak van haar afnemers. Complete serviezen werden vervaardigd met decoraties die waren afgestemd op de individuele wensen van de Europese clientèle.

²³ Schutte, *op.cit.* (noot 2), p. 297.

²⁴ Wesseling, *op.cit.* (noot 3), p. 99.

²⁵ Het gaat om de volgende collecties en instellingen: de Atlas van Stolk en het Maritiem Museum Prins Hendrik in Rotterdam; de collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek in Leiden, de Koninklijke Bibliotheek en het Algemeen Rijksarchief in Den Haag; het Nederlands Scheepvaart Museum, de Universiteitsbibliotheek, het Rijksprentenkabinet en het Rijksmuseum in Amsterdam.

²⁶ De term *retourschip* is een functionele aanduiding die de VOC hanteerde voor schepen op de vaart naar Azië: immers zij retourneerden goederen.

²⁷ Gawronski e.a., *op.cit.* (noot 10), p. 7.

²⁸ Zie afb. 12: Met behulp van een interactief videoprogramma wordt de bezoeker in staat gesteld een rondgang te maken door de achttiende-eeuwse werf. Er wordt uitleg gegeven over de verschillende stadia van bouw en uitrusting van VOC-schepen.